

دولت الکترونیک در ایران فرصت یا محدودیت؟

علی نقی امیری^۱، آرش حسینی نژاد^۲

چکیده

مدل سنتی دولت دیگر بیش از این کارآمد نیست، در حقیقت دولت‌ها به منظور ایجاد بهبود، تقویت و حفظ خود در رقابت جهانی شروع به نوسازی خود کرده‌اند (Sharifi & Zarei, ۲۰۰۴: ۶۰۱). دولت الکترونیک یک فرصت عالی برای کشورهای در حال توسعه مانند ایران به منظور بهبود عملکرد دولت و افزایش بهره‌وری آن‌ها است و همچنین یک برنامه راهبردی رو به رشدی را برای کاهش شکاف موجود با کشورهای توسعه یافته فراهم می‌کند (Tohidi, ۲۰۱۱: ۱۱۰۲). ما در این مقاله به دنبال شناسایی نقاط ضعف و قدرت دولت الکترونیک ایران در مقایسه با کشورهای پیشرو جهان در این زمینه و همچنین بررسی چالش‌های پیش روی فناوری و دولت الکترونیک هستیم، تا بتوانیم با یک رویکرد منطقی‌تر به معقوله دولت الکترونیک در ایران بپردازیم. در نهایت هم با توجه به مسائل مطرح شده پیشنهادهایی برای توسعه دولت الکترونیک ارائه شده است.

واژگان کلیدی: دولت الکترونیک، دولت الکترونیک در ایران، توسعه دولت الکترونیک

مقدمه

در دهه ۱۹۹۰ مدل اداره عمومی بوروکراتیک به شدت توسط اصول مدیریت دولتی نوین مورد انتقاد قرار گرفت که ساختار بازار محورتر و منعطف‌تر و استقلال بیشتر را برای مدیران عمومی پیشنهاد می‌کرد (Pina et al, ۲۰۰۷: ۵۸۴). در اواخر همین دهه بخش خصوصی به منظور این که محصولاتی بهتر به مشتریان خود ارائه دهد یا به عبارت کلی‌تر، به منظور کسب مزیت رقابتی و غلبه بر رقیبان خود، در صدد بهره‌مندی از تکنولوژی اطلاعات بویژه اینترنت برآمد که به ظهور تجارت الکترونیک منجر شد (نرگسیان، ۱۳۸۷، ۱۷۹). انقلاب اینترنتی حکومت الکترونیک بعد از تجارت الکترونیک و کسب و کار الکترونیک مطرح شد (پورعزت، ۱۳۸۷، ۲۹۱)، زیرا موفقیت بخش خصوصی

^۱. دانشیار دانشکده مدیریت پردیس قم دانشگاه تهران

^۲ کارشناسی مدیریت دولتی دانشکده مدیریت پردیس قم دانشگاه تهران، ar.hassaninejad@ut.ac.ir

در کاربرد تجارت الکترونیک از عوامل تأثیر گذار در کشانده شدن مدیریت بخش عمومی به سوی دولت الکترونیک بود (فقیهی و یعقوبی، ۱۳۸۳، ۳۲) و این در حالی اتفاق افتاد که رقابت در بخش دولتی معنی نداشت و دولتمردان برای ارائه خدمات با کیفیت بهتر، زمان کمتر و ... که همگی در مشروعیت بخشی به دولت که اساسی ترین عامل بقای دولت و کسب اعتماد بیش تر مردم به دولت است؛ در صدد بهره مندی از تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات در فرآیندهای دولت برآمدند که در نهایت به ظهور شکل جدیدی از دولت تحت عنوان شبه پارادایم دولت الکترونیکی منجر شد (نرگسیان، ۱۳۸۷، ۱۷۹). پذیرش دولت الکترونیک منافع اقتصادی زیادی از طریق بهبود کسب و کار و سرمایه گذاری مستقیم خارجی به ارمغان می آورد (Kim et al, ۲۰۰۷: ۳۳۹) همچنین دولت به عنوان ابزاری در جهت بازآفرینی دولت مطرح می باشد (Chan et al, ۲۰۰۸: ۲۴۲)، به همین خاطر سال های اخیر دولت الکترونیک توجه بسیاری از سیاستمداران، دانشمندان و دولتمردان جهان را به خود جلب کرده است، از این رو دولت ها و پروژه های دولت الکترونیک را آغاز کرده و تلاش و منابع بسیاری را برای پیاده سازی دولت الکترونیک به کار گرفته اند (Sharifi & Zarei, ۲۰۰۴: ۶۰۱) & (Kim et al, ۲۰۰۷: ۳۳۹).

بیان مساله

حرکت به سمت پیاده سازی دولت الکترونیک در ایران اخیراً مورد توجه مقامات دولتی و سیاست گذاران قرار گرفته است. ارائه تعریفی روشن از دولت الکترونیک در ایران برای در برگشتن ویژگی های فرهنگی، اجتماعی، و سیاسی خاص آن، و همچنین موقعیت بالفعل و بالقوه ایران با توجه به دسترسی به علم و فن آوری، یک اقدام مهم برای تضمین موفقیت است (Sharifi & Zarei, ۲۰۰۴: ۶۰۶). بر اساس آماري که سالانه توسط مراکز و سازمان های مختلف سراسر دنیا منتشر می شود کشور ایران جایگاه نامطلوبی در میان کشورهای دیگر منطقه برخوردار است. بر اساس آمار اعلام شده توسط دپارتمان امور اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۰ کشور ایران با کسب امتیاز ۰,۴۲۳۴ در ارزش شاخص توسعه دولت الکترونیک با شش پله صعود نسبت به سال ۲۰۰۸ میلادی در جایگاه ۱۰۲ جهان قرار دارد. این درحالی است که کشورهای نظیر بحرین، امارات و کویت به ترتیب رتبه های ۱۳، ۴۹ و ۵۰ جهان را در همین سال به دست آورده اند. رتبه بندی ها در هر کدام از مدل های تعیین توسعه یافتگی دولت الکترونیک در کشورها قطعی نیست و گاه نیز تناقض هایی در آنها مشاهده می شود اما اساس سنجش آنها معقول به نظر می رسد و نمی توان آنها را نادیده گرفت. البته همین موضوع نیاز به تدوین مدلی ملی را برای ارزیابی عملکرد دستگاه ها و مشخص کردن وضعیت ملی نشان می دهد که باید به آن توجه شود.

پیاده سازی دولت الکترونیک انتخابی نبوده، بلکه ضرورت اجتناب ناپذیری است که نمی‌توان از پذیرش آن سر باز زد و در مقابل آن ایستادگی نمود. کارآمدی فناوری اطلاعات در بخش دولتی، موفقیت بخش خصوصی در کاربرد تجارت الکترونیک، انتظارات شهروندان از دولت و تداوم اصلاحات بخش عمومی برخی از دلایل گرایش مدیریت عمومی به دولت الکترونیک است (فقیهی و یعقوبی، ۱۳۸۳، ۳۲).

دولت الکترونیک

پدیده دولت الکترونیک از طرق مختلفی تعریف شده است. مینز و اشنایدر روی روابط داخلی که دولت الکترونیک را به عنوان "روابط بین دولت‌ها، مشتریان (بازارها، دیگر دولت‌ها، و شهروندان) و دیگر عرضه کنندگان بوسیله ابزار الکترونیکی" تعریف می‌کند تمرکز کرده‌اند (Doong et al, ۲۰۱۰: ۴۵۸). کمیسیون اروپا دولت الکترونیک را اینگونه تعریف می‌کند: استفاده از اطلاعات و فن آوری ارتباطات در دولت‌های عمومی همراه با تغییرات سازمانی و مهارت‌های جدید به منظور بهبود خدمات عمومی و فرآیندهای دموکراتیک و تقویت حمایت از سیاست‌های عمومی (Park et al, ۲۰۰۹: ۱۴۵). کوه و پرابوتک (۲۰۰۳) دولت الکترونیک را استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در تمام فعالیت‌های سازمان‌های دولتی (kardansadeghiani, ۲۰۱۱: ۴۶۶)، وگروند آن را به عنوان فرآیندهایی برای تجدید ساختار دولت جهت نیل به کارایی بهتر، خدمات بهتر و مشارکت دموکراتیک تعریف می‌کنند (Gronland, ۲۰۰۲: ۲۹). واتسون و دیویس دولت الکترونیک را پیاده سازی مدل‌های مقرون به صرفه برای شهروندان، صنایع، کارمندان دولتی، و سایر ذی نفعان جهت انجام آنلاین کارها (Whitson & Davis, ۲۰۰۱: ۸۰) و برن و رابین (۲۰۰۳) آن را تلاش دولت برای ارائه اطلاعات و خدمات مورد نیاز شهروندان با استفاده از فن آوری اطلاعات و ارتباطات (Sharifi & Zarei, ۲۰۰۴: ۶۰۲).

تهدیدات و چالش‌های پیش روی دولت الکترونیک

شاید یکی از فراگیرترین چالش‌های فناوری اطلاعات نفوذ آن به تمام جنبه‌های مدیریت دولتی است (Allen & et al, ۲۰۰۱: ۱۰۲). استفاده از فن آوری بدون برنامه ریزی دقیق می‌تواند با خطرات و تهدیداتی همراه باشد و منجر به تناقض، عدم انسجام و اتلاف منابع شود (Tohidi, ۲۰۱۱: ۱۱۰۲). استفاده از فناوری‌ها، اطلاعات و تکنولوژی‌های جدید در سازمان‌های ناکارآمد نه تنها دولت الکترونیک نیست بلکه می‌تواند باعث اثر معکوس شده و بزرگنمایی مشکلات سازمان‌ها و ایجاد مشکلات جدیدتر و بیشتر را برای دولت در پی داشته‌باشد (Sharifi & Zarei, ۲۰۰۴: ۶۰۶). بخش عمده‌ای از ادبیات

دولت الکترونیک از تمرکز بیش از حد روی مساله تکنولوژی رنج می‌برد. فرض بر این است که پس از توسعه درست تکنولوژی و دسترسی شهروندان به آن این پیشرفت کاهش هزینه‌ها، کارایی فنی، دسترسی بیشتر، شفافیت، تحول فعالیت‌های دولت و حتی بیش از آن مشارکت و دموکراسی الکترونیک را در پی داشته باشد (Gauld & et al, ۲۰۱۰: ۱۸۴) در حالی که تکنولوژی تنها یک وسیله برای رسیدن به دولت الکترونیک است اما شاید درک رفتار به کار گرفته شده توسط شهروندان (در قبال دولت الکترونیک) مهم‌تر از موضوع تکنولوژی باشد (Doong & et al, ۲۰۱۰: ۴۵۸). علاوه بر پیچیدگی فن آوری و توسعه تکنولوژی تمرکز بر دولت الکترونیک به عنوان یک مساله تکنولوژیکی تنها نادیده گرفتن اهمیت و نقش منابع انسانی در توسعه و استفاده از این سیستم‌ها است (Gauld & et al, ۲۰۱۰: ۱۸۴).

تناقض درونی که در دولت الکترونیک مشاهده می‌شود به این قرار است که از یک طرف دولت الکترونیک اصولی اساسی از قبیل دسترسی سریع و آسان به اطلاعات دولتی، دولت باز، حق دانستن مردم، شفافیت و مسئولیت پذیری دارد و از طرفی دیگر این اصول خود بحرانی بالقوه برای امنیت ملی محسوب می‌شوند که در صورت عدم مدیریت صحیح این اصول دولت الکترونیک به عنوان عاملی خطرناک برای کشور تبدیل می‌شود (Halchin, ۲۰۰۴: ۱۹).

نگرانی عمده شهروندان در مورد کاهش اطمینان و افزایش کنترل به وسیله دولت و همچنین نگرانی مردم از امنیت اینترنت می‌باشد البته این فناوری‌های جدید به رغم فواید مهمی که دارد، عوارضی مانند کنترل اذهان عمومی، همگن کردن و تحت تأثیر قرار دادن نظرات عموم را در پی دارد، با استفاده از تکنولوژی‌های جدید ابزار کنترل افکار عمومی قوی تر شده است؛ چرا که می‌توان بر آن‌ها (افکار عمومی) تأثیر گذاشته و رفتار آتی آن‌ها را پیش بینی کرد؛ یعنی از این که مردم در آینده چه چیزهایی خواهند داشت مطلع خواهند شد؛ زیرا شاید خود ایشان این خواسته‌ها را برایشان القا نموده‌اند که در نهایت ایشان را تحت کنترل در آورده و منجر به همگن شدن جوامع و از بین رفتن تضاد و تعارض سازنده که از عوامل اصلی پویای جوامع می‌باشد؛ می‌شوند (نرگسیان، ۱۳۸۷: ۱۸۴).

کارکردها و کژکارکردهای دولت الکترونیک در سه دسته کلی ذیل قابل بیان هستند (قلی‌پور و پیران نژاد، ۱۳۸۶: ۲۲۸):

۱. برای ادارات، منجر به رضایت بیشتر مردم از دولت می‌شود. در نتیجه، انعطاف پذیری دولت بیشتر شده، در نهایت منجر به بهبود تصور اجتماع از دولت می‌شود و روابط جامعه و دولت را نزدیک‌تر می‌کند.

۲. برای دولت، کاهش هزینه، ایجاد مزیت رقابتی برای کشورها، و منطقی کردن رویه‌ها از جمله این فواید است که در نهایت به بهبود تصور اجتماع از دولت منجر شده، روابط جامعه و دولت را نزدیک‌تر می‌کند که خود عامل اساسی در افزایش مشارکت شهروندان در امور مملکتی است.

۳. برای شهروندان، نگرانی عمده شهروندان در مورد کاهش اطمینان و افزایش کنترل به وسیله دولت و همچنین نگرانی مردم از امنیت اینترنت است؛ چراکه اگر اینترنت به نحو مطلوب مدیریت نشود، این امکان وجود دارد که اطلاعات محرمانه شهروندان در اختیار دیگران قرار گیرد.

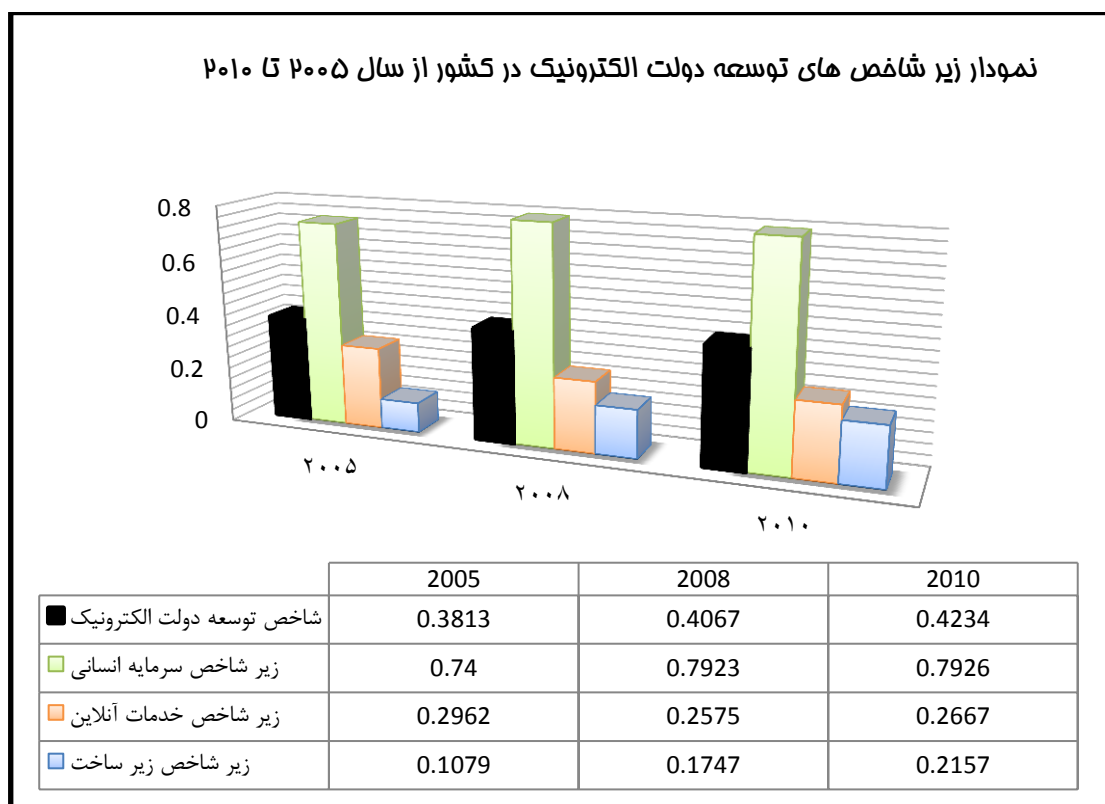
بحث پیرامون دولت الکترونیک در ایران

کشورهای مختلف با رویکردهای مختلف عموماً بر اساس نیازهای خود و سیستم‌های اجتماعی و سیاسی خود دولت الکترونیک را به کار گرفته‌اند. یک ویژگی مهم رویکرد کشورهای در حال توسعه به سوی دولت الکترونیک، دیدگاه آن‌ها به جنبه‌های اجتماعی و سیاسی است. رویکرد ایران به دولت الکترونیکی همانند بیشتر کشورهای در حال توسعه روی بهبود و ساده سازی عملیات‌های دولت متمرکز است و این در حالی است که در پشت برنامه‌های ایران برای دولت الکترونیک ملاحظات عمده اجتماعی و سیاسی وجود ندارد، ولی برنامه‌های توسعه و پیاده سازی دولت الکترونیک تأثیر قابل توجهی بر جامعه، اوضاع اجتماعی_ سیاسی و ساختار دولت داشته‌اند (Sharifi & Zarei, 2004: 616). با وجود مزایای متعدد استقرار دولت الکترونیک در کشور، دولت الکترونیک در برخی از کشورها به مفهوم واقعی خود نزدیک نشده است. در ایران نیز، این مسئله محدود به خریداری سخت افزارها می‌باشد و در بهترین موارد، اطلاعات محدودی در وب سایت سازمان‌ها یا وزارتخانه‌ها قرار داده شده است. در راه تحقق و پیاده سازی دولت الکترونیک، موانع بسیاری اعم از محدودیت‌های فناوری، اقتصادی و مالی، نگرش‌های موجود در جامعه در سطح مدیران و کارکنان سازمان‌های مختلف و شهروندان قابل مشاهده است. ناکامی ایران در استقرار دولت الکترونیک با توجه به آمار رسمی ارائه شده، می‌تواند دلایل متنوعی داشته باشد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها، عدم پذیرش و به کارگیری توسط شهروندان است. از طرف دیگر، حتی در کشورهایی که از لحاظ استقرار دولت الکترونیک پیشرو هستند، استقبال و به کارگیری خدمات توسط شهروندان در سطح پایینی بوده است (الهی و دیگران، ۱۳۸۹: ۴۴)، طی تحقیقاتی که در استرالیا و نیوزلند انجام شد معلوم شد که اکثریت شرکت کنندگان با وجود بسترهای مناسب تکنولوژی ترجیح می‌دادند که با دولت غیر دیجیتالی (در مقابل دولت الکترونیک) سر و کار داشته باشند (Gauld et al, 2010: 184).

نمودار رشد شاخص‌های توسعه دولت الکترونیک در کشور از سال ۲۰۰۵ به ۲۰۱۰ آورده شده است مطابق نمودار بیشترین رشد در زیر ساخت بوده است (باقری و فقیهی، ۱۳۸۹: ۱۴). همان طور که

مشاهده می‌شود در ایران هم همانند بسیاری از کشورها توجه زیادی به عوامل زیرساختی و تکنولوژی معطوف شده و بدون توجه به این مساله که آیا شهروندان و کارمندان این زیرساخت‌ها را به کار می‌گیرند یا نه دست به توسعه زیرساخت‌ها زده شده است و به دیگر عوامل توجه کمی شده است.

باقری و فقیهی، ۱۳۸۹: ۱۴

در ارتباط با پذیرش فناوری مدل‌ها و تئوری‌های متعددی وجود دارد که از پرکاربردترین آن‌ها مدل انتشار نوآوری و مدل پذیرش فناوری اطلاعات است. بر طبق تئوری فرآیند انتشار، انتشار تکنولوژی جدید اغلب متکی بر مقدماتی است. تورناتسکی و فلیچر (۱۹۹۰)^۱ ادعا کرده‌اند که شرایط تکنولوژیکی، سازمانی و محیطی (TOE) می‌تواند بر فرآیند انتشار اثر گذارد (حسنی‌نژاد و حسنی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۹۶).

گالد طی تحقیقاتی که در استرالیا و نیوزلند انجام داد به این نتیجه رسید که هرچه سن افراد بیشتر باشد، در مقابل دولت الکترونیک مقاومت بیشتری از خود نشان می‌دهند (Gauld et al, ۲۰۱۰: ۱۸۴). یافته‌های مرکز آمار ایران نیز این مساله را تأیید می‌کند چرا که بر اساس آمارگیری سال ۱۳۸۷، ۴۴٪ کاربران اینترنت در ایران را افراد بین ۲۰ الی ۲۹ سال تشکیل می‌دهند، ۱۷٫۸٪ آن‌ها شامل بازه سنی ۳۰ الی ۴۴ سال و تنها ۵٪ در صد شامل افراد با سن ۴۵ سال و بیشتر بودند (www.amar.org.ir).

^۱ Tornatsky and Fleischer (۱۹۹۰)

بررسی شاخص‌های توسعه دولت الکترونیک در ایران

توسعه شاخص‌های دولت الکترونیک در ایران بین سال‌های ۱۳۸۳ الی ۱۳۸۸ به شرح زیر است:

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	
۶۰٪	۴۹٪	۳۸٪	۲۷٪	۱۶٪	۵٪	دستگاه‌های دولتی دارای سیستم‌های عمومی مکانیزه یکپارچه
۲۰٪	۱۷٪	۱۳٪	۹٪	۵٪	۱٪	دستگاه‌های دولتی دارای سیستم‌های خصوصی مکانیزه یکپارچه
۱۰۰٪	۸۴٪	۶۸٪	۵۲٪	۳۶٪	۲۰٪	حضور در وب: دستگاه‌های دولتی دارای وبسایت منطبق بر اینترنت
۲۰٪	۱۷٪	۱۳٪	۹٪	۵٪	-	تعامل: دستگاه‌های دولتی مجهز به خدمات اینترنتی تعاملی
۱۵٪	۱۲٪	۹٪	۶٪	۳٪	-	خدمات الکترونیک: خدمات دولتی از طریق شبکه‌های الکترونیک

کیهانی پور، امیر حسین، ارزیابی وب ایران از منظر دولت الکترونیک، مرکز تحقیقات مخابرات ایران، ۱۳۸۸

بر اساس جدول فوق اگر چه در حال حاضر تمامی دستگاه‌های دارای وبسایت اینترنتی هستند اما تنها ۱۵٪ از این دستگاه‌ها خدمات الکترونیک ارائه می‌دهند که به معنای عدم یکپارچگی خدمات دولت الکترونیک است؛ و این بدین معنی است که هنوز راه زیادی تا مرحله ادغام مانده است.

قوانین مصوب در جمهوری اسلامی ایران در رابطه با دولت الکترونیک

در ایران تمامی ارکان حکومتی (رهبری، مجمع تشخیص مصلحت نظام، قوه مجریه، قضایه و مقننه) قوانین و یا سندهایی را در مورد دولت الکترونیک وضع کرده‌اند. به طور مثال می‌توان به سیاست‌های کلی نظام در بخش شبکه‌های اطلاع رسانی رایانه ای مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۷۷/۷/۱۱، سند نظام جامع فناوری اطلاعات در تاریخ ۱۳۸۶/۱۰/۵ توسط هیئت وزیران و قانون تجارت الکترونیک مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷ اشاره کرد (باقری اصل، ۱۳۸۹: ۱۵ و ۱۶). در ایران مرجع قانون گذاری همان حکومت یا دولت است در حالی که در کشورهای غربی که تحت سیطره مکتب لیبرالیسم هستند مرجع قانون گذاری هرچند بخشی از حکومت است اما نظیر بانک مرکزی از بخش تصدی گری دولت مستقل است. این استقلال موجب توسعه نوآوری و کیفیت بالا و قیمت

مناسب ارائه خدمات به مردم شده است، و بر همین اساس حداقل نظارت بر محتوا وجود دارد. بر اساس رویکرد لیبرالیسم نسبت به آزادی بیان، اصل بر آزادی انتشار هر نوع محتوا است. محتوای منتشر شده تنها در مواردی که ضروری تشخیص داده شود نظیر مواردی که برای سلامت و امنیت کودکان مخاطره آمیز باشد کنترل می‌شود (بنیاد توسعه فردا، ۱۳۸۹: ۲۸). به نظر می‌رسد که یکی از چالش‌های عمده ایران سلطه دولت بر فضای مجازی و نگرشش به این مقوله است (Tohidi, ۲۰۱۱: ۱۱۰۳). برای پاسخ به این سؤال که حدود مجاز دخالت حکومت در این عرصه چقدر است باید ریشه‌ای تر بحث کرد. دیدگاه‌ها و نظریه‌هایی که خواستگاه ایدئولوژیک چپ یا راست دارند، حدود پیوستار مداخله یا عدم مداخله دولت را در عرصه‌های گوناگون اجتماع انتخاب می‌کنند. همان طور که مینتزرگ اشاره کرده است، ما ماورای هر چیز به توازن احتیاج داریم (وارث، ۱۳۸۰: ۷۰)، در دیدگاه‌های متعادل میزان مداخله دولت و حکومت در عرصه‌های جامعه تخت تأثیر عوامل مختلفی است که بر معادلات تصمیم گیران و سیاست گذاران حکومت تأثیر می‌گذارد. مثلاً در شرایط بحران، جنگ، سیل، رکود اقتصادی، هرج و مرج، کودتا و ... کشور نیازمند دخالت بیشتر حکومت است (پور عزت، ۱۳۸۷: ۳۱۹-۴۱۲).

نتیجه گیری و پیشنهادات

کمبود مطالعات در پیاده سازی دولت الکترونیک یک شکاف در دانش است که باید برطرف شود (Kim& et al, ۲۰۰۷: ۳۳۸). جنبش دولت الکترونیک در ایران با وجود موانع و چالش‌های پیش روی آن در حال رشد و سازماندهی است. حرکت به سمت اهداف تعیین شده نیاز به برنامه ریزی دقیق برای استفاده از ظرفیت‌های موجود دارد و مشکلات و پیچیدگی‌هایی را در سر راه خود می‌بیند. این حرکت باید در درون سازمان‌های دولت و جامعه از طریق آموزش مردم و تبلیغات به یک فرهنگ ملی تبدیل شود (Sharifi& Zarei, ۲۰۰۴: ۶۱۷).

از مهم‌ترین اقدامات لازم دولت برای رسیدن به دولت الکترونیک که می‌توان پیشنهاد داد:

۱. سرمایه گذاری مناسب جهت اصلاح و بهبود زیرساخت‌های سخت افزاری
۲. برنامه ریزی بلند مدت جهت زمینه سازی پذیرش دولت الکترونیک توسط شهروندان و مسئولین
۳. جای دادن مقوله دولت الکترونیک و فناوری اطلاعات در سرفصل‌های آموزشی مدارس و دانشگاه‌ها
۴. زمینه سازی برای تحقیقات وسیع تر و کاربردی تر در دانشگاه‌ها و مؤسسات تحقیقاتی در زمینه دولت الکترونیک

در نهایت باید بدانیم که دولت الکترونیک در حال پیشرفت و شایسته مطالعات بیشتری در این زمینه است. خود دولت الکترونیک هدف نیست بلکه مسیری به سوی بازسازی دولت برای اطمینان از موفقیت خود جهت رفع نیازهای مردم در عصر جدید می‌باشد. سخن آخر اینکه دولت الکترونیک را نباید تنها یک شعار در نظر گرفت بلکه باید آن را به عنوان یکی از محورهای اصلی توسعه به حساب آورد.

منابع

۱. حسنی نژاد، مجید، حسنی نژاد، آرش، ۱۳۹۰، نقش تجارت الکترونیک بر کسب و کارهای کوچک و متوسط، فصلنامه راهبرد، شماره ۶، ۸۹-۱۱.
۲. پورعزت، علی اصغر، ۱۳۸۷، مبانی دانش و اداره دولت و حکومت، تهران، سمت.
۳. باقری اصل، رضا، فقیهی، مهدی، ۱۳۸۹، درباره لایحه پنجم توسعه (۱۱): ارزیابی دولت الکترونیک، مرکز پژوهش‌های مجلس، تاریخ انتشار: ۱۳۸۹/۳/۲۲، شماره مسلسل: ۱۰۲۸۳.
۴. بنیاد توسعه فردا، ۱۳۸۹، بررسی توصیفی و مطالعه تطبیقی قوانین ارتباطات الکترونیک در اتحادیه اروپا و کشورهای ایالات متحده آمریکا، انگلستان، آلمان، هندوستان، مالزی و ...، مرکز پژوهش‌های مجلس، تاریخ انتشار: ۱۳۸۹/۶/۲۱، شماره مسلسل ۱۰۴۰۶.
۵. پیران نژاد، علی، قلی پور، آرین، ۱۳۸۶، ارتقای اعتماد عمومی و دموکراسی الکترونیکی: تبیین نقش دولت الکترونیک، فصل نامه علوم انسانی مدرس، تهران.
۶. فقیهی، ابولحسن، یعقوبی، نورمحمد، ۱۳۸۳، دولت الکترونیک انتخاب یا اجبار، فرهنگ مدیریت، ۵، ص ۲۹-۴۳.
۷. کیهان پور، امیر حسین، ۱۳۸۸، ارزیابی وب ایران از منظر دولت الکترونیک، مرکز تحقیقات مخابرات ایران.
۸. نرگسیان، عباس، ۱۳۸۷، نگاهی به سیر تطور مدیریت دولتی، فرهنگ مدیریت، شماره ۱۷، ص ۱۵۷-۱۹۵.
۹. وارث، سید حامد، ۱۳۸۰، نگرش فراپارادایمی به مدیریت دولتی، دانش مدیریت، شماره ۵۵، ۵۱-۸۸.

۱۰. Allen, Barbara Ann, Juillet, Luc, Paquet, Gilles, Roy, Jeffrey, ۲۰۰۱, E-Governance & government on-line in Canada: Partnerships, people & prospects, Government Information Quarterly ۱۸ (۲۰۰۱) ۹۳-۱۰۴.

۱۱. Chan, C.M.L, Yi Meng Lau, Shan L.Pan. (۲۰۰۸),"E-Government Implementation: A Macro Analysis of Singapore's E-Government Initiatives". Government Information Quarterly, Vol.۲۵, PP: ۲۳۸-۲۵۵.
۱۲. Doong, Her-Sen, Wang, Hui-Chih, Foxall, Gordon, (۲۰۱۰), Psychological traits and loyalty intentions towards e-Government services, International Journal of Information Management ۳۰ (۲۰۱۰) ۴۵۷-۴۶۴.
۱۳. Gauld, R., Goldfinch, S., Horsburgh, S. (۲۰۱۰), Do they want it? Do they use it? The 'Demand-Side' of e-Government in Australia and New Zealand, Government Information Quarterly ۲۷ (۲۰۱۰) ۱۷۷-۱۸۶.
۱۴. Gronland, Ake. (۲۰۰۲) " Electronic Government:DESIGN, Applications & Management", Idea group publishing.
۱۵. Halchin, L. E. (۲۰۰۴), "The coalition Provisional Authority (CPA): Origin, Characteristics, and institutional Authorities", CRS Report for congress, April ۲۹, (۲۰۰۴). USA. ۱۹.
۱۶. <http://www.amar.org.ir/>
۱۷. Kardan, Ahmad A, Sadeghiani, Ayoob, (۲۰۱۱), Is e-government a way to edemocracy? A longitudinal study of the Iranian situation, Government Information Quarterly ۲۸ (۲۰۱۱) ۴۶۶-۴۷۳
۱۸. Kim, Hyun Jeong, Pan, Gary, Pan, Shan Ling, ۲۰۰۷, Managing IT-enabled transformation in the public sector: A case study on e-government in South Korea, Government Information Quarterly ۲۴ (۲۰۰۷) ۳۳۸-۳۵۲.
۱۹. Park, Eun G, Lamontagne, Manon, Perez, Amilcar, Amilcar, Irina, Bartlett, Gregory, (۲۰۰۹), Running ahead toward interoperable e-government: The government of Canada metadata framework, International Journal of Information Management ۲۹ (۲۰۰۹) ۱۴۵-۱۵۰.
۲۰. Pina, Vicente, Torres, Lourdes, Acerete, Basilio, (۲۰۰۷), Are ICTs promoting government accountability?: A comparative analysis of e-governance developments in ۱۹ OECD countries, Critical Perspectives on Accounting ۱۸ (۲۰۰۷) ۵۸۳-۶۰۲.

۲۱. Sharifi, Hossein& Zarei, Behrouz, (۲۰۰۴), An adaptive approach for implementing e-government in I.R. Iran, Journal of Government Information ۳۰ (۲۰۰۴) ۶۰۰-۶۱۹.
۲۲. Tohidi, Hamid, (۲۰۱۱), E-government and its different dimensions: Iran, Procedia Computer Science ۳ (۲۰۱۱) ۱۱۰۱-۱۱۰۵.
۲۳. Whitson, T.L., & Davis, L. (۲۰۰۱). Best practices in electronic government: comprehensive electronic information dissemination for science and technology. Government Information Quarterly, ۱۸, ۷۹-۹۱.

